

Gospodarsko-šumarsko učilište u Križevcima kao planirani prostor i urbanistička determinanta

Dr Žarko Domljan

znanstveni savjetnik u Institutu za povijest umjetnosti u Zagrebu

Izlaganje sa znanstvenog skupa —
711.45/727.4(497.1 Hrvatska) »1860/19«

Povijest novije hrvatske arhitekture pisana je uglavnom na primjerima velikih urbanih središta. Mnoga mjesta često su izmicala pažnji povjesničara umjetnosti, iako su u njima povremeno nastajala rješenja koja su imala dalekosežan utjecaj na kulturu arhitektonskog i prostornog oblikovanja. Jedno od takvih mjesta nesumnjivo su i Križevci, gdje se od 1860. godine planski podiže veliki kompleks Gospodarsko-šumarskog učilišta, prve takve ustanove u ovome dijelu Evrope, koja je Križevce gurnula u samo središte intelektualnog života Hrvatske u to doba. O značenju Gospodarsko-šumarskog učilišta kao rasadišta stručnih i znanstvenih kadrova, jezgre Šumarskog i Poljoprivrednog fakulteta i niza znanstvenih zavoda¹ dovoljno je poznato i o tome ovdje neće biti riječi. Nas Gospodarsko učilište prvenstveno zanima kao planirani prostor koji je objedinjavanjem arhitektonskih i pejzažno-oblikovnih elemenata pružao polaznicima učilišta sliku estetski oblikovane radne i životne sredine i konačno kao prostor koji je svojom specifičnom namjenom urbanistički definirao istočni dio Križevaca.

Ideja o osnivanju stručne poljoprivredne škole koja će pomoći unapređivanju narodnog gospodarstva javlja se u Hrvatskoj sredinom prošloga stoljeća kao odjek prosvjetiteljskih nastojanja a aktualizirana je osobito poslije 1848, kada je, ukinućem kmetstva, započeo proces raspadanja velikog feudalnog posjeda. Taj je događaj zatekao hrvatsko selo na niskom stupnju obrazovanja, napose u pogledu agrokulture koja se na usitnjenom seljačkom posjedu svodila na najprimitivnije oblike obrade tla i uzgoja. Takvo je stanje svakako uvjetovano i činjenicom da je sistematski prosvjetni rad koji je obuhvatio cijelu zemlju, započeo tek tridesetih godina prošloga stoljeća, otkada se u većem broju počinju po selima graditi osnovne škole.² Seoski učitelji, uz osnovno obrazovanje, podučavaju djecu i najelementarnijim znanjima iz poljoprivrede, a uskoro se uz seoske škole počinju osnivati i ogledni školski vrtovi za prakti-

Gospodarsko-šumarsko učilište u Križevcima koje 1860. osniva Zemaljska vlada iz Zagreba s ciljem da unaprijedi zaostalo selo i poljoprivredu, prvo je učilište takvog tipa u Hrvatskoj i na Balkanu. Ono je desetljećima jedino rasadište stručnih kadrova a iz njegovih instituta nastaju početkom 20. st. Poljoprivredno-šumarski i Veterinarski fakultet u Zagrebu. Učilište je značajno i po tome što predstavlja prvu planski građenu obrazovnu ustanovu u Hrvatskoj. Oblikovanjem građevina, njihovim racionalnim rasporedom, kultiviranim parkovnim i vrtovim površinama, Učilište je uz obuku, znatno utjecalo i na podizanje estetske kulture polaznika. Na temelju originalnih planova i nacрта koji se ovdje prvi put publiciraju, autor prati historijat gradnje Učilišta i njegove višestruke preobrazbe do konačnog pretvaranja ovoga prostora u veliku parkovno-rekreativnu površinu kojom je urbanistički definiran istočni dio Križevaca.

čnu obuku.³ Svrha je tih vrtova bila da se učenici podučene samo određenim praktičnim vještinama nego također racionalnoj organizaciji, dakle stanovitoj estetici vrtlarstva. Ubrzo je ipak postalo jasno da ovaj način poduke nije dovoljan i da se za unapređenje sela, a osobito srednjeg posjeda, koji se sada javlja kao osnovni nosilac poljoprivredne proizvodnje, potrebno učiniti odlučniji korak. U to vrijeme pada i osnivanje Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva (1841),⁴ koje je, uz ostale svoje djelatnosti, u više navrata bezuspješno poticalo osnivanje jedne opće poljoprivredne škole po uzoru na takav tip škola u razvijenim evropskim zemljama.

Službena inicijativa za osnivanje Gospodarsko-šumarskog učilišta pokrenuta je krajem 1853. godine dopisom bečkog Ministarstva unutrašnjih poslova na bana Jelačića, ali je taj dopis ostao bez odjeka.⁵ Tek

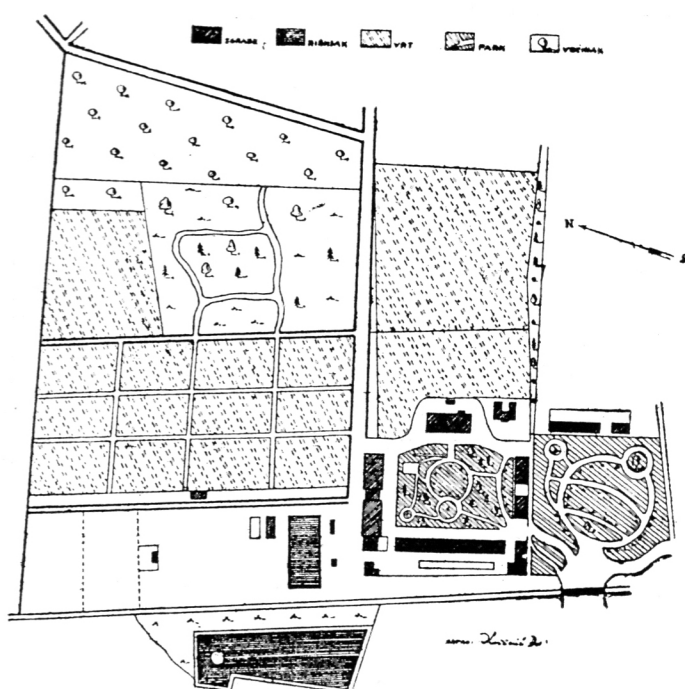
¹ Iz sastava Gospodarsko-šumarskog učilišta izdvojila se 1897. Šumarska akademija (kasniji Šumarski fakultet), a zatim 1920. Poljoprivredni fakultet. Od znanstvenih instituta koji su se razvili u krilu Gospodarsko-šumarskog učilišta važniji su Stanica za istraživanje i selekciju sjemena (osnovana 1893), Bakteriološki zavod (osnovan 1901) i Agrokulturno-kemijski zavod (osnovan 1902).

² Početak civilnog školstva u nas vezan je uz **Opći školski red** iz 1774, koji je 1777. protegnut i na Hrvatsku. Ovim zakonom škole su izuzete ispod vlasti crkve, čime su stvoreni uvjeti da se u nastavni program uvedu predmeti iz prirodnih znanosti.

³ Poduka je uglavnom obuhvaćala vrtlarstvo, voćarstvo, pčelarstvo i svilagojstvo. Prvi uzorni školski vrt u Hrvatskoj osnovan je 1840. u Vrbovcu. Uvođenje predmeta iz prirodnih znanosti i praktične obuke lakše se odvijalo na području Vojne krajine, gdje je utjecaj feudalnog posjeda bio slabiji.

⁴ Gospodarsko društvo mnogo se bavilo lošim stanjem sela, uvijajući da bez prosvjedi seljaka i poduke suvremenim metodama agrokulture nema trajnijeg napretka narodnog gospodarstva. S tom svrhom Gospodarsko društvo izdaje od 1843. **Gospodarski list**, a od 1847. **Gospodarski kalendar** u kojima praktičnim savjetima nastoji pomoći prosvjedi vanju sela.

⁵ Na početku opširnog dopisa ministra Bacha upućenog banu Jelačiću stoji rečenica: **Za podignuće zemaljske kulture i s tim vezanog narodnog blagostanja i porezne snage, veoma je nužno da se gospodarski obrt tjera sa potrebitom stručnom spremom, jer gospodarstvo ukamačuje glavnicu uloženu u tlo za radnju i novac tim bolje što je racionalnija uprava gospodarstva.** U dopisu se zatim konstatira da sadašnja poduka koja se prakticira uz pučke škole ne odgovara naraslim potrebama i stoga bi ova škola imala svrhu u prvome redu uzgajati obrazovani stalež gospodarskih činovnika i zakupnika koji bi bili dobro podučeni u pogledu dostignuća

77. Više Gospodarsko učilište, Križevci, 1910.

lača u samome središtu Križevaca. Način na koji je sastavljen dopis, kao i sama činjenica da su Križevci prihvatili izazov, dovoljno govori o širini pogleda i vidovitosti ljudi koji su tada stajali u njegovom vodstvu.⁶ Zemaljska vlada odmah imenuje povjerenstvo na čelu s Mojsijem Baltićem i on ubrzo posjećuje Križevce da pregleda zemljište i zgradu. Akcija se međutim oteže

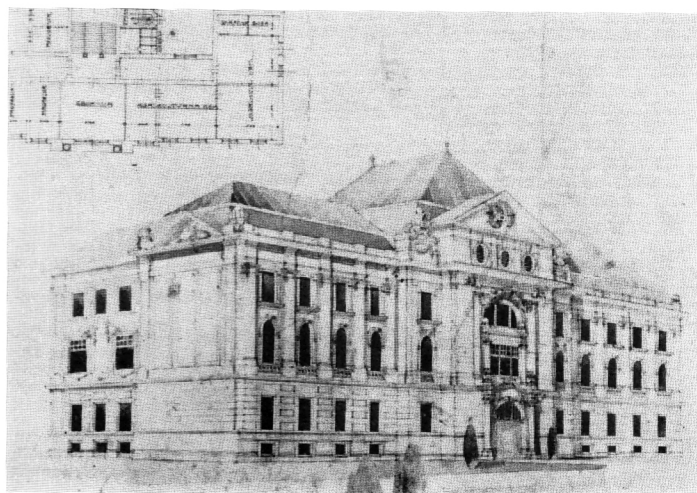

79. Križevci, Gospodarsko učilište

nakon urgencije iz Beča 1854. šalje Zemaljska vlada u Zagreb upit hrvatskim županijama tražeći od njih ponude za smještaj učilišta, što je uz ostale uvjete podrazumijevalo i ustupanje prikladnog zemljišta veličine 500—600 jutara. Za stanje duha u hrvatskoj provinciji toga doba dovoljno govori činjenica da je odaziv među županijama bio neočekivano slab. Navođeni su različiti razlozi, ali je glavni očito bio izostanak svijesti o potrebi i svrsi jednog takvog učilišta. Tek 1856, kada je već izgledalo da je akcija definitivno propala, stigao je dopis Gradskog poglavarstva u Križevcima u kojemu se nudi potrebni kompleks zemljišta u neposrednoj blizini grada, a za održavanje nastave napuštena županijska pa-

jer bečko Ministarstvo nekoliko puta vraća prijedloge Zemaljske vlade tražeći da se snize troškovi. Čak šalje 1858. godine u Križevce dr. Pabsta, direktora najveće mađarske poljoprivredne škole u Altenburgu (Magyar Ovar), da pregleda stanje zemljišta i šuma, a onda krajem 1859, zbog izbijanja rata i nepovoljnih financijskih prilika, definitivno otklanja prijedlog. Razočaranje je u Zagrebu i Križevcima graničilo s ogorčenjem, pa je cijeli slučaj počeo dobivati i političke dimenzije. Novi ban grof Coronini odlazi u Beč, poziva za sobom M.

78. Križevci, projekt za novu zgradu Gospodarskog učilišta, 1906.

gospodarskog obrta i njegovih industrijskih grana, dok bi za seljaštvo zavod bio samo posredno utoliko važan, što bi racionalno obrađenim gospodarstvima u zemlji pružio seljaštvu dobar primjer i što bi absolventi zavoda svojim primjerom i podukom djelovali na seljaštvo, dokazavši mu uspjeh zaista pravog napretka i potičući ga na nasljedovanje dobrih primjera. Dopisu je priložen detaljan nastavni program i organizacijska shema učilišta kojom se propisuju uvjeti primanja polaznika i broj pitomaca, profil i plaće nastavnika i pomoćnog osoblja, veličina i vrsta zemljišta potrebnog za praktičnu obuku, a na kraju dopisa je priložen i detaljan troškovnik.

Usp.: Spomenica o pedesetgodinšnjem postojanju Kr. višeg gospodarskog učilišta i Ratarnice u Križevcu 1860—1910, Križevac 1910, str. 3—9.

⁶ U dopisu Gradskog poglavarstva Križevaca upućenom 4. VII. 1856. banu Jelačiću podsjeća se na slavnu prošlost Križevaca, na dugu tradiciju njegova školstva, još od dolaska pavlina 1665, a zatim i na činjenicu da se Križevci nalaze u središtu poljoprivrednog kraja u kojemu je osobito razvijeno vinogradarstvo i stočarstvo. Dopis ne propušta napomenuti da je grad nakon ukinuća križevačke županije (1854) ostao udaljen od svakog i najmanjeg trgovačkog prometa i da je time u nesreću i propast strmoglavljen, pa mu je sada poljoprivreda jedini izvor prihoda. Dopis ističe i obrtničku tradiciju grada, što je za učilište važno radi održavanja zgrada i popravka poljoprivrednog oruđa, a spominje kao prednost i činjenicu da se Križevci nalaze na samoj granici Vojne krajine gdje se stanovništvo isključivo bavi poljoprivredom.

Da je ova inicijativa Gradskog poglavarstva, kojemu je tada na čelu bio aglini Janko Gaspary, imala široku podršku svjedoči i to što su privatni vlasnici zemljišta odreda pristajali na komasaciju ili isplatu, pa je za Gospodarsko učilište bilo moguće osigurati čak 600 jutara kvalitetne zemlje, uglavnom u jednom komadu. Od tih 600 jutara čak 160 jutara odstupili su privatni vlasnici. Osim toga pojedinci i općine položili su znatne sume novaca od kojih je stvorena zaklada za stipendiranje polaznika. Među brojnim istaknutim donatorima (grof Janković, dakovački biskup Kuković, barunica Ožegović) nalazi se i grof Nikola Pucić iz Dubrovnika, a Mirko pl. Kuković ostavio je oporučno čak 10.000 dukata. Usp.: Spomenica 1860—1910, str. 11—14.

80. Križevci, Gospodarsko učilište, stara zgrada Ratarnice

81. Križevci, Gospodarsko učilište, stan upravitelja

Baltića i tek nakon što je Zemaljska vlada pristala da preuzme na sebe troškove škole, Beč konačno daje svoj pristanak. U travnju 1860. godine Baltić je ponovno u Križevcima, preuzima zgradu i zemljište, sklapa brojne ugovore, radovi započinju odmah i već u studenom 1860, u adaptiranom dijelu županijske zgrade svečano je otvoreno Gospodarsko-šumarsko učilište.⁷

Gospodarsko je učilište prva kombinirana školska ustanova u Hrvatskoj, u kojoj se unutar zaokruženog i smisleno organiziranog arhitektonskog i prostorno-pejzažnog kompleksa odvijala ne samo teoretska i praktična obuka nego i cjelodnevni život polaznika, što se posebno odnosi na pitomce Ratarnice, smještene u internatu učilišta. Po takvoj svojoj koncepciji, koja u nas više nije ponovljena, kao i po svome smještaju uz manje mjesto u provinciji, Gospodarsko je učilište najbliže modelu sveučilišnih kampusa kakvi su uobičajeni u anglosaksonskim zemljama.

Zemljište na kojemu je sagrađen kompleks Gospodarskog učilišta blago se spušta prema močvarnoj udolini potoka Vrtlina a dalje prema istoku na njega se nadovezuju slobodne površine livada, oranica i šuma. Takav položaj na samome rubu grada pružao je upravo idealne uvjete za oživotvorenje ideje uzornog gospodar-

stva, na čemu se i zasnivala pedagoška koncepcija Gospodarskog učilišta. Svi nacrti za Gospodarsko učilište izrađeni su u Kulturno-tehničkom odjelu Zemaljske vlade,⁸ a obuhvaćaju plan cjelokupnog kompleksa s rasporedom i namjenom površina i detaljne projekte za deset stambenih, školskih i gospodarskih zgrada pravilno raspoređenih oko kvadratičnog gospodarskog dvorišta. Cjelinom planiranog kompleksa dominira stroga simetrija i optimalan odnos gospodarskih sadržaja, ali je na svakom koraku prisutan i visok stupanj estetizacije prostora, što se ogleda ne samo u širokim parkovnim površinama i pojedinačnim cvjetnim nasadima nego i u načinu oblikovanja i rasporedu kultiviranih vrtnih ploha-gredica. Osobita je pažnja posvećena arhitektonskom oblikovanju, bilo da je riječ o stambenim i školskim zgradama, pogonima, ili pak takvim utilitarnim objektima kao što su kuružnjak, peradarnik ili klet u vinogradu. Kao planirana arhitektonska i pejzažno-parkovna cjelina, Gospodarsko je učilište jedinstveni primjer totalno oblikovanog prostora jedne ustanove namijenjene edukaciji. Pružajući gostoprinstvo generacijama pitomaca i polaznika, ono je ne samo svojim nastavnim programom nego također i svojim planiranim i kultiviranim ambijentom, pružajući zoran primjer gospodarstva racionalno organiziranog prema najsvremenijim higijenskim, tehničkim i estetskim standardima, značajno utjecalo na arhitektonsko i prostorno oblikovanje srednjeg seoskog gospodarstva koje je u eri krize veleposjeda počelo sve više davati obilježje ruralnom pejzažu.⁹

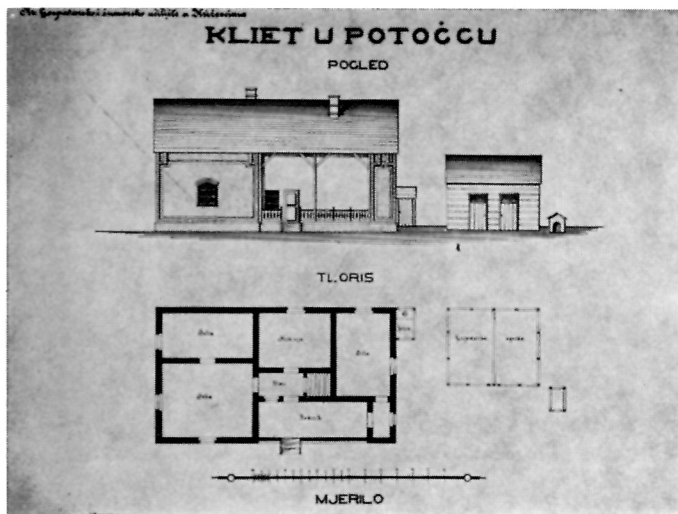
U prostornoj osi kompleksa, na povišenom položaju nalazi se dvokatna zgrada Ratarnice, u kojoj su bile smještene predavaonice, biblioteka, laboratoriji i internat za pitomce, a do nje otmjena prizemna vila U-tlocrta s klasicističkim zabatom na pročelju, namijenjena za stan ravnatelja učilišta. Okomito na njih pruža se skladna neorenesansna jednokatnica sa stanovima za vrtlara i osoblje učilišta. Sve tri zgrade namijenjene za stanovanje i nastavu pažljivo su arhitektonski oblikovane sa slabije ili jače istaknutim neostilskim dekorativnim detaljima. Ostale građevine koje okružuju dvorište i pretežno imaju gospodarsku namjenu (kovačnica

⁷ Za vođenje svih poslova u vezi s Gospodarsko-šumarskim učilištem određen je građevni činovnik Srećko Jakomini. Koliki je bio opseg poslova i oduševljenje naroda govori podatak da je besplatnu radnu snagu, podvoz ili drvenu i drugu građu dalo dvadesetak općina od Ludbrega, Kalnika i Vrbovca do Sesveta i Dugog Sela. Ukupni troškovi za otkup zemljišta, državne svilane i dijela županijske palače iznosili su 215.334 forinta.

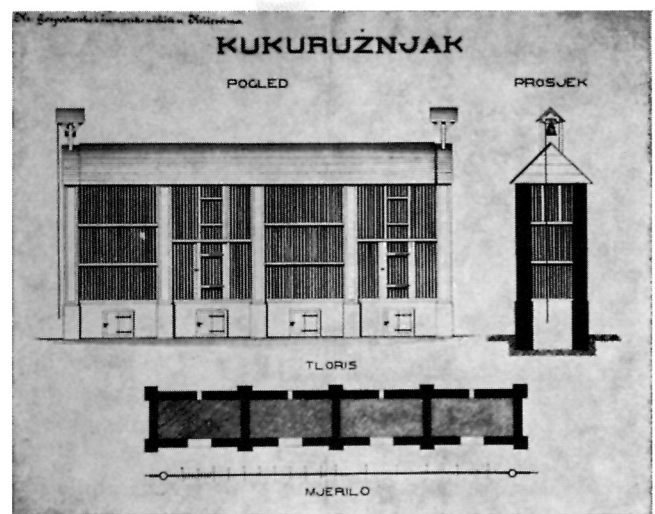
⁸ Nacrti se čuvaju u Arhivu Hrvatske, Zemaljska vlada, KTO, kut. 34.

⁹ Gospodarsko-šumarsko učilište bilo je pretežno orijentirano na potrebe srednjeg i krupnog posjeda, pa je tako koncipiran i nastavni program. U školskom programu iz 1860. među ciljevima učilišta navodi se na prvome mjestu: **Znanstveno i praktično obrazovanje mladih ljudi koji će jednom gospodariti na imanju srednje veličine ili će pod zakup uzimati imanja ili pako obnašati službe kod uprave kojega imanja (Spomenica 1860—1910, str. 28).** Tek u zakonu od 1902. mijenja se donekle koncepcija učilišta i u njemu stoji da se na učilištu uz glavno gospodarstvo koje predstavlja srednji posjed ima organizirati jedno ili više gospodarstava veličine seljačkog posjeda.

Učilište se sastojalo od srednje škole u trajanju od 2 godine i Ratarnice ili niže škole u trajanju od 3 godine. U srednju školu primani su učenici s završenom nižom gimnazijom i stanovani su u gradu, u Ratarnicu su primani učenici s navršenih 16 godina, uz uvjet da su pismeni, i bili su obavezni stanovati kao pitomci u internatu učilišta. Gospodarsko-šumarsko učilište izdavalo je dva lista, i to **Gospodarski vjestnik (1887—90)** i **Gospodarsku smotru (od 1909).**

82. Križevci, Gospodarsko učilište, klet u Potočcu

83. Križevci, Gospodarsko učilište, kukuružnjak

i kotlarnica, pecara, mljekara i sirarna, spremište za strojeve, mlin i pilana s lokomobilom itd.) jednostavnije su oblikovane, a među njima se veličinom ističe dugačka zgrada staje s posebnim odjeljcima za različite kategorije blaga koja zatvara cijelu zapadnu stranu dvorišta prema Vrtlinu. Zanimljivo je međutim da niti na ovim građevinama nije posve zanemaren estetski moment, što se ogleda u oblikovanju vrata, prozora, zabata, ritmizaciji volumena i tlocrta. Osim toga prostorna organizacija kompleksa provedena je tako da maksimalno budu zadovoljeni prometni i higijenski zahtjevi. Tako je npr. svinjac smješten u najudaljenijoj točki od stambenih zgrada, a velika staja nalazi se uz sam ulaz, s gnojnicom smještenom odvojeno od glavnog dvorišta prema potoku. Samo dvorište koncipirano je kao višenamjenski prostor koji u sebi objedinjuje gospodarsku, estetsku i rekreativnu funkciju. Njegov gornji dio, uz stambene zgrade, oblikovan je kao park sa strogim geometrijskim rasporedom raslinja, dok je niži donji dio pretvoren u slobodnu parkovnu površinu na kojoj su smješteni manji gospodarski objekti (kuružnjak, peradarnik, trkalište za stoku) i tereni za rekreaciju polaznika — gombalište i kuglana. Upravo ta činjenica da su sportski tereni smješteni unutar kompleksa škole govori o neobično visokim standardima po kojima je ona projektirana i predstavlja prvi takav primjer prije nego što je reformom Ise Kršnjavoga potkraj stoljeća tjelesni odgoj uveden kao obavezni predmet u nastavni program gimnazije.^{9a}

Kompleks Gospodarskog učilišta kakav je zamišljen planom iz 1860. godine nije podignut odjednom, a u toku vremena doživio je nekoliko preobrazba. Planiranje djelomično močvarnog zemljišta i gradnja većine objekata izvedena je u razdoblju 1860—65,¹⁰ a paralelno s tim sagrađen je i niz manjih objekata na terenima učilišta kao što su klet za vincilira, pčelinjak u murvinjaku, a u blizini šume ciglana za potrebe učilišta. Mjesto za vilu ravnatelja dugo je vremena ostalo prazno. Ona je, čini se, sagrađena tek potkraj stoljeća, ali barem što se tlocrta tiče, prema nacrtu iz 1860. Vjero-

jatno početkom devedesetih godina prošloga stoljeća izveden je sjeverno od glavnog dvorišta ribnjak veličine 2 000 m², a na prijelazu stoljeća nedaleko od ribnjaka i veliko Pokušalište,¹¹ iznad kojega je uređen prostrani park s brojnim primjercima stranog i domaćeg ukrašenog drveća. Značajniju preobrazbu doživljava prostor Gospodarskog učilišta nakon reorganizacije 1902. godine, kad je ono podignuto na rang Višeg učilišta. Već od 1898. započela je naime selidba gospodarskih objekata i pogona iz dvorišta na tzv. Malu livadu, a nakon što je učilištu ustupljen (1901) prostor nekadašnjeg stočnog sajmišta uz njegovu južnu granicu, na cijeloj je proširenoj površini uređen 1903. godine novi park prema projektu V. Durhaneka.¹² Ovim je zahvatom slobodni prostor učilišta definitivno promijenio karakter, postavši od nastavnog i gospodarskog dvorišta otmjenim parkom koji ima prvenstveno estetsku i reprezentativnu funkciju. Toga je svjesna uprava učilišta kad ponosno ističe kako je ovaj park uređen sa svrhom *da dade primjer kako može imućan gospodar sebi urediti perivoj i time uresiti svoj dom i da on ujedno posluži kao objekat za studij botanike.*¹³ U novom konceptu parka

^{9a} Iz školskog Izvješća (1869—76) vidljivo je da je već 1876. bio uveden tjelesni odgoj kao obavezni predmet u Gospodarskom učilištu: *Tjelesni odgoj uveden je u učilištu na prijedlog učitelja J. Potočnjaka za sve učenike na spravah podignutim u ratarskom dvoru.* Usp.: 115. obljetnica poljoprivrednog školstva u Križevcima (spomenica), Križevci 1975, str. 174.

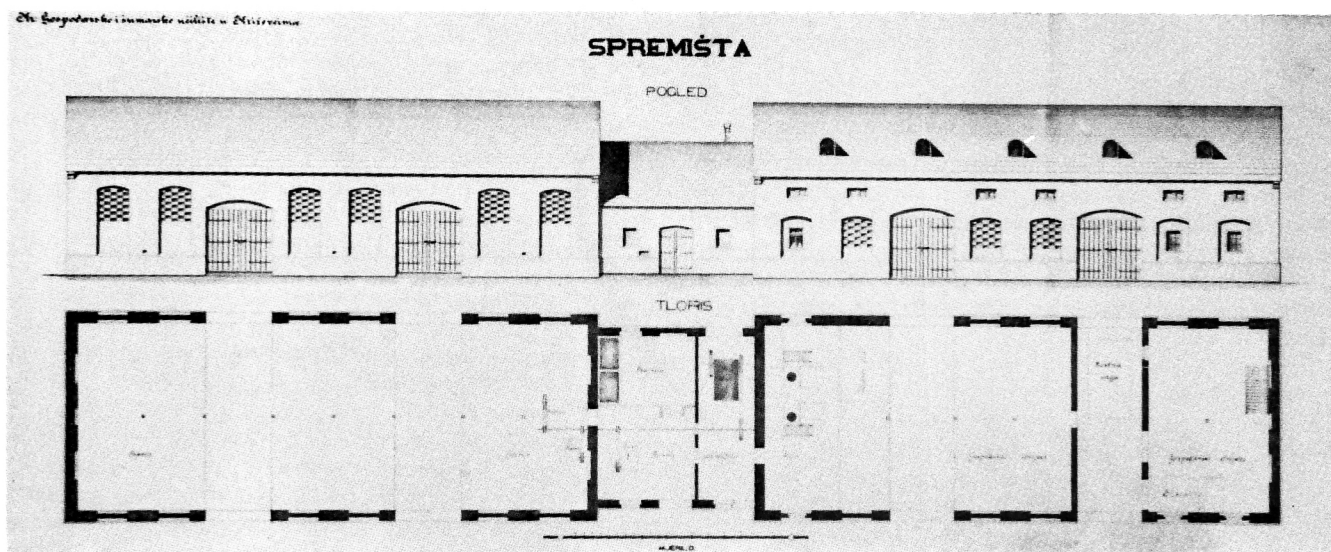
¹⁰ Redoslijed gradnje bio je slijedeći: godine 1861. podignuta je zgrada sa stanicama za vrtlara i osoblje učilišta na južnoj strani, žitnica, spremište za strojeve i staja uz potok; 1862. sagrađena je dvokatna ratarnica, kovačnica i kotlarnica te pecara, a u razdoblju 1863—65. ostali, uglavnom manji objekti.

¹¹ Pokušalište je služilo za izvođenje pokusa s različitim vrstama domaćeg i stranog bilja (križanje, bastardiranje, uzgoj novih vrsta) i za eksperimentiranje s različitim metodama obrade, ophodnje i gnojenja tla. Upravo su na ovome Pokušalištu uzgojeni prvi hibridi koji su našli široku primjenu u nas i u svijetu.

¹² Nacrta se čuvaju u Arhivu Hrvatske, *Zemaljska vlada*, KTO, kut. 34.

¹³ Uprava učilišta s mnogo razloga naziva sebe dobrim gospodarom. Uz nastavu, učilište se bavilo i proizvodnjom koja je plasirana na tržište. Prihod učilišnog gospodarstva s godinama je znatno porastao; u razdoblju 1861—65. on je iznosio prosječno godišnje 550 kruna, 1880 — 5.268 kruna, 1891 — 16.190 kruna, 1900 — 30.156 kruna, a 1909 — čak 61.681 krunu.

Usp.: *Spomenica 1860—1910*, str. 136 i 138.

84. Križevci, Gospodarsko učilište, spremišta

koji se sada sastoji od dva dijela, unutrašnjeg i vanjskog, napuštena je geometrijska podjela površina i kruta simetrija, a osnovni oblikovni element postaje niz krugova koji se dodiruju ili presijecaju stvarajući nepravilnu mrežu šetnih staza. Time se u kompoziciji parka odražava duh moderne koja napušta tradicionalne oblikovne sheme i traži nova i originalna rješenja. Tada je sagrađen i novi most na Vrtlinu, pa se vanjski park našao u osi Puklavčeve ulice (nekadašnje Jelačićeve), stvarajući svojim zelenilom vizualni završetak te značajne gradske prometnice. Posjed Gospodarskog učilišta zaokružen je 1906. godine uređenjem velikog ribnjaka na desnoj obali Vrtlina veličine cca 8 000 m². Iste godine učilište namjerava sagraditi i novu zgradu Bakteriološkog zavoda, i to na najvišoj točki vanjskog parka kao pandan zgradi Ratarnice. Raspisan je interni natječaj, od kojega su sačuvani projekti S. Podhorskog i J. Holjca iz 1906. godine.¹⁴ Oba nacrt prikazuju monumentalne dvokatnice, prvu u neobaroknim a drugu u neorenesansnim oblicima s kupolom, koje bi međutim po karakteru bolje pristajale nekom reprezentativnom gradskom trgu nego pejzažnom ambijentu križevačke periferije. Ipak treba priznati da su Podhorski i Holjac ponudili daleko osobniju i kvalitetniju arhitekturu od one koju su projektirali činovnici Kulturno-tehničkog odjela Zemaljske vlade i da je ipak možda šteta što jaka perspektiva Puklavčeve ulice nije dobila ovaj efektan vizualni zaključak. Natječaj iz nepoznatih razloga nije realiziran, pa je predviđeno mjesto ostalo neizgrađeno sve do 1922, kada je tu podignuta zgrada gimnazije, koja svojim suhoparnim, činovničkim duhom *konkurira* zgradi Ratarnice.

¹⁴ Kolorirani i potpisani natječajni projekti S. Podhorskog i J. Holjca iz 1906. čuvaju se u muzejskoj zbirci učilišta.

¹⁵ Selidba pogona započela je već 1932. godine i odvijala se postepeno. Stara staja uz Vrtlin uklonjena je tek 1947, ali je i nakon uređenja parka još nekoliko godina stajala zgrada u kojoj se nalazila mljekara, a zatvarala je jugozapadni ugao nekadašnjeg kompleksa. U međuvremenu su zatrpana oba ribnjaka. U novije doba park je okrnjen jer je u njegovu zapadnom dijelu, uz potok, uređeno nagometno igralište.

Bez obzira na činjenicu što je namjeravana gradnja Bakteriološkog zavoda izostala, Gospodarsko je učilište zahvatima oko 1905. godine u arhitektonskom i prostornom pogledu bilo dovršeno. Tako zaokružena cjelina, sa zgradama utopljenim u zelenilo parkova, s potokom i jezerima-ribnjacima, cvjetnim nasadima i uzornim vrtovima, sa slobodnim livadama po kojima pase blago, brežuljkastim vinogradima i kompleksom guste šume u pozadini, pružao je sliku idiličnog i odnjo-govanog krajolika, mjesta na kojemu je dosegnuta konačna harmonija čovjeka s prirodom, sliku *raja na zemlji*. Upravo ga tako prikazuje veliko uljeno platno A. Femena, koje je nastalo oko 1912. godine, a čuva se u muzejskoj zbirci učilišta. U toku šezdesetih godina postojanja Gospodarsko se učilište razvijalo kao autonomna prostorna cjelina ostvarivši nikad više dohvaćenu simbiozu arhitektonskih i pejzažno-hortikulturnih elemenata u funkciji pedagoškog i gospodarsko-proizvodnog procesa, što je domet koji će ostati zabilježen ne samo u povijesti našega stručnog školstva nego jednako tako i u povijesti prostornog, a napose hortikulturnog i pejzažnog oblikovanja. Sve što se kasnije zbivalo s prostorom Gospodarskog učilišta, a osobito nakon što je ono 1920, osnivanjem Poljoprivrednog fakulteta, ponovno svedeno na srednju stručnu školu, vodilo je napuštanju zatvorenog koncepta učilišta i njegovom integriranju u urbanu cjelinu Križevaca. Gradnjom gimnazije (1922) nekadašnji vanjski park izuzet je iz cjeline učilišta i pretvoren u javni park, a to se uskoro događa i s unutrašnjim parkom. Početkom tridesetih godina započinje selidba gospodarskih pogona, koji su se našli odviše blizu grada, na plato obližnjeg brežuljka, a ona je dovršena 1942. godine gradnjom monumentalnog objekta glavne staje. Na mjestu nekadašnjeg gospodarskog dvorišta i zgrada uređen je 1950. godine, prema projektu inž. Z. Kanija, park koji je sezao sve do potoka Vrtlina i bio novim putem preko nekad močvarne livade povezan s prostorom oko crkve Sv. Križa.¹⁵ Nekad izdvojeni kompleks Gospodarskog učilišta dobiva sada

javnu funkciju i postaje sastavnim dijelom šireg urbanog prostora Križevaca. Može se reći da je dio one kulture prostornog i pejzažnog oblikovanja koju je Gospodarsko učilište desetljećima njegovalo i predavalo generacijama polaznika, naposljetku ostavilo u nasljeđe i gradu koji mu je jednom pružio gostoprimstvo, ostvarivši na njegovom istočnom rubu u estetskom i rekreativnom pogledu izuzetno vrijedan pejzažno-parkovni kompleks. Na taj je način Gospodarsko učilište kao planirani prostor specifične namjene postalo ujedno značajnom determinantom urbanističkog razvoja Križevaca.